

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ УКРАЇНИ

Обґрунтовуючи методологію дослідження проблеми державно-правової доктрини України, автор висловлює своє ставлення до змісту категорій «державно-правова доктрина», «державно-правова система».

Ключові слова: державно-правова система, державно-правова доктрина, Україна, козацтво України.

Обосновывая методологию исследования проблемы государственно-правовой доктрины Украины, автор излагает своё отношение к содержанию категорий «государственно-правовая доктрина», «государственно-правовая система».

Ключевые слова: государственно-правовая система, государственно-правовая доктрина, Украина, казачество Украины.

The author expresses his attitude towards the content of the categories of the «state-legal doctrine» and the «state-legal system» grounding the methodology of investigating the problem of the state-legal doctrine of Ukraine.

Key words: state-legal system, state-legal doctrine, Ukraine, Cossacks of Ukraine.

Постановка проблеми. У процесі реформування політичної і правової систем України з їх орієнтацією на континентальноєвропейську сім'ю правових систем проблемним питанням досі залишається відсутність чітко визначеної державно-правової доктрини. Суть проблеми полягає в тому, що реформування держави і права України відбувається, за образним висловом Ю. Шемшученка, як «плавання без руля і вітрил», оскільки базується не на виведеній з історичних традицій і досвіду свого народу доктрині, а на емпіричній стихії еkleктичних запозичень елементів чужих доктрин і систем.

Стан дослідження. Авторський аналіз публікацій в часописі «Право України» за весь період державної незалежності виявив дивну закономірність, що полягає в періодичних констатація відсутності державно-правової доктрини України, а не в її дослідженні. Спеціальних досліджень проблеми, на жаль, поки що не здійснено. А у публікаціях таких провідних учених, як В. Селіванов, В. Погорілко, О. Зайчук, Н. Онищенко, Л. Петрова, П. Рабінович, Л. Корчевна, Ю. Задор-

рожний та ін.: на дискусійному рівні йдеться про загальні державно-правові категорії – праворозуміння, правова система, праводержавознавство та ін. та про методологію їх дослідження. Загальна невизначеність з проблеми державно-правової доктрини України, віддзеркалена в провідному юридичному часописі, спонукає розпочинати висвітлення її з уточнення важливих питань методологічного характеру.

Виклад основних положень. Методологія дослідження проблеми не може не враховувати тієї неоднозначної, суперечливої ситуації, що склалася в усіх гуманітарних науках України за умов демократизації суспільного життя. Свобода наукової думки призвела у правознавстві (як і в інших галузях науки) до такого стану, коли, за влучним зауваженням А. Ковальчука, жоден з серйозних фахівців тепер не візьметься дати однозначно правильні відповіді щодо базових категорій правознавства і юриспруденції [1, с. 104]. Нічого незвичайного, проте, у цьому немає з огляду на методологічний плюралізм у світовій науці загалом.

Стосовно предмета нашої уваги слід вказати на належність правової доктрини до структурних елементів правової системи і відповідно до одного з джерел права. Хоча ця істина не є абсолютною. Так, автори одного з видань у галузі порівняльного правознавства слушно зазначають, що поняття правової системи у різних країнах вчені визначають по-різному, зокрема, саме для романо-германської правової сім'ї характерне розуміння правової системи як основаної на систематизуючій всі правові явища конкретній і важливій думці, доктрині, що «має в нашу епоху першорядне значення, і її збереження у сучасних умовах можна вважати прогресом та необхідністю» [2, с. 24–25, 56–57].

Серед розмаїття наукових досліджень правових систем в Україні слід виділити спеціальне видання авторитетної вченої О.Ф. Скакун. Авторка спробувала зробити узагальнюючу характеристику правової системи України в її історичному розвитку саме на основі методологічного плюралізму. При цьому вона виокремила ідеологічну (доктринальну) складову в структурі правової системи і, зазначивши неможливість однозначного ствердження про повне вписування правової системи України в якийсь із типів, все ж дійшла висновку про її розвиток опосередковано зі східноєвропейського до романо-германського типу з певними застереженнями щодо своєрідності [3, с. 6, 9, 93]. Але в структурі та змісті цього дослідження відсутній аналіз правової свідомості, ідеології, доктрини в Україні поряд з іншими досліджуваними правовими явищами: українським звичаєвим правом і впливом римського права та візантійської духовно-

культурної традиції, договорами, нормативно-правовими актами, козацьким і «народним правом», судовим прецедентом.

Принципово новий методологічний підхід в дослідженні правових систем нещодавно запропонувала М.І. Мірошніченко і класифікувала їх на три типи: демократично-орієнтовані, людиновимірні (до яких віднесла українську правову систему) та змішані [4].

Науковці звернули увагу на цю авторську оригінальність і в опублікованій на монографію рецензії відзначили новизну методології – теорію поступу (замість розвитку) як складного, хаотичного накладання асиметричних тенденцій внаслідок дії беззначального, природно-космічного, в т.ч. інстинктивного чинників. За такої методології доктрина, звичайно, взагалі не могла бути предметом авторського дослідження. Натомість, рецензенти відзначили спроби М.І. Мірошніченко обґрунтувати вплив етнічної ментальності, правосвідомості українського народу на моделювання соціальних новацій. Як наслідок – правова система України за всіх культурно-цивілізаційних і ментально-психологічних впливів сутнісно не змінювалась, а саморозвивалася у зв'язку з генезисом державності за генетично успадковуваними традиціями [5, с. 141–142]. Думається, і авторка монографії і рецензенти не звернули увагу на закладену в такій методології логічну невідповідність: правосвідомість не виключає, а, навпаки, включає до свого складу як вид – доктрину, тобто вчення, систему наукових ідей. Тому не слід зводити історичний поступ правової системи України лише до хаосу тенденцій, ментальних, інстинктивних уявлень народу про справедливість, які передавалися через традиції. Розвивалися також вчення про державу і право України, які через свідомість державо- і правотворців здійснювали свій формуючий вплив на розвиток правової системи. Інакше ми ризикуємо потрапляти в логічну пастку, як автори рецензії, які в методології М.І. Мірошніченко підкреслили протиставлення поступу – розвитку і прогресу і, водночас вказали, що авторська концепція правової системи полягає в її «саморозвитку» [5, с. 141].

Отже, розуміння ролі доктрини в правовій системі України хоч і не абсолютно, а відносно є визнаним, проте спеціально не дослідженим. При цьому помітна диференціація такого розуміння у вузькому (як ідеологія) або ширшому (як правосвідомість) обсязі. Слід вказати на переважне використання в науковій літературі категорії «правова доктрина», яка, на думку автора, є недосконалою з багатьох причин. Фундаментальні дисципліни, на яких базується правознавство, не випадково називаються «Теорія держави та права», «Історія держави та

права», «Історія вчень про державу та право». Ці назви відображують закономірний взаємозв'язок у виникненні і розвитку двох важливих суспільних явищ, який до XIX ст. знаходив своє втілення у творчості видатних мислителів від Конфуція, Платона, Аристотеля до Гоббса, Канта, Гегеля, Монтеск'є та ін. – вони не відділяли доктрини держави і права одна від одної, а розглядали їх цілісно.

Диференціація наук після їх класифікації О. Контом і спеціалізація на окремих предметах дослідження (зокрема, політології, соціології та ін.) носить історично тимчасовий характер. Сучасні тенденції антропологізації, глобалізації, деформалізації змінюють об'єкт і предмет теорії «праводержавознавства», відзначив П. Рабінович, запропонувавши нове, інтегруюче поняття відповідно до нових тенденцій та вказавши на методологічну значимість використання в праводержавознавстві здобутків суміжних гуманітарних наук [6, с. 39]. Поділяючи такий підхід, вважаємо доцільним використовувати замість категорії «правова доктрина» – категорію «державно-правова доктрина» як точнішу, досконалішу відповідно до «праводержавознавства» взагалі і, в тому числі, до правової системи з її інституційною структурною складовою (органами влади, суб'єктами правового регулювання, які вибудовуються і діють на основі доктрини). Подібно вчинив раніше В. Завальнюк, зазначивши поняття «державно-правова ідеологія» [7, с. 22]. Однак слово «доктрина» змістовно ближче до науки, тоді як «ідеологія» – до політики. Відповідно, точнішою, ніж категорія «правова система» була б і категорія «державно-правова система».

Визначившись із загальними категоріями, важливо з'ясувати ключове поняття стосовно предмета дослідження, яким тут виступає «Україна». Адже в цьому понятті сконцентровано виражено як суб'єкт, так і об'єкт державо- і правотворчості в конкретно історичних координатах часу і місця свого виникнення і становлення в системному вигляді. Актуальність науково точного з'ясування зазначеного поняття за межами застарілих концептуальних схем «Русі-Малоросії» чи «України-Русі» по-новому виглядає якраз в аспекті досягнень таких наук, як герменевтика, соціопсихолінгвістика, на важливість яких в сучасному праводержавознавстві вказував П. Рабінович [6, с. 41–42]. Узагальнюючи світові здобутки в цих нових галузях знань, Т. Дудаш обґрунтовано підтверджує методологічне значення у правознавчих дослідженнях мовного інструментарію за тріадами: «дійсність-мислення-мова» та «явище-поняття-слово», через який суб'єкти пізнання і суспільної творчості (народи та їх провідники) проявляють свою вибіркочу зацікав-

леність об'єктами пізнання і творчості, підбираючи для цього відповідні слова. За приклад, Т. Дудаш провела етимологічний аналіз слова «право» як належного до слов'янської мовної групи, а не українського поняття (правий як симетрична протилежність лівому – правильний, правити, направляти, правило, правитель, правління, правда) [8, с. 44–45].

З наведеного фрагменту для нашого дослідження логічно зробити висновок про важливість виокремлення України як пізнішого за свою слов'янську основу явища, втіленого народом у своєрідній мові, особливості якої зрештою (як засобу формалізації пізнаної державно-правової ідеї) визначили власну доктрину держави і права в особливому підборі слів.

Серед новітніх досліджень, що локалізують появу слова-назви «Україна» в часі і просторі найбільш обґрунтованим можна вважати аналіз, проведений у главі другій «Народ в поисках имени» літературно-публіцистичного твору Л. Кучми «Украина – не Россия» [9, с. 65–78]. Посада автора певним чином позначилася на багатій документально-довідковій базі його твору, яка пов'язує Україну в етнополітичному і правовому вимірі з козацтвом Подніпров'я як частиною Малоросії, тобто не Російською частиною колишньої Київської Русі. Загалом таке ж бачення проблеми висловлював свого часу В. Завальнюк, коли писав про складання державно-правової ідеології України в демократичному самоусвідомленні українських козацьких низів на історичній основі державно-правових традицій, генетично пов'язаних з демократією народних зборів Київської Русі [7, с. 22]. Відповідний авторський аналіз виокремлення поняття «Україна» в часі і просторі як мовно-етнічної самоназви міститься в його публікації з проблеми українського державного устрою [10, с. 6–7].

Феномен «Пересопницького Євангелія» (друга половина XVI ст.) як загальновідомий факт формалізації окремої української мови з давньоруською основою історично синхронізується з утворенням козацтва України, хоча й не співпадає повністю, як не співпадають самі поняття «Україна» і «Мала Русь», «Малоросія». Останнє – більш широке – стосувалося практично всіх південних і західних земель Давньоруської держави, які після розколу православної церкви на дві митрополії (Московську і Галицьку), не ввійшли до Московського державно-релігійного об'єднання. Зафіксована Євангелієм нова розмовна (жива) мова Малої Русі відобразила польський вплив на її формування. Характерною в цьому зв'язку (як з позиції фонетики, граматики, лексики, так і змістову) є приписка на рукописі твору: «А иже есть

перекладна тая Євангелія из языка Българского на мову рускую, то для лепшого вырозумлення люду христiанського посполитого» [11, с. 7].

Проте, польський вплив, формалізований в українській мові (в її складі мовознавці нараховують до двох тисяч польських слів [12]) ніяк не сприяв окремому державно-правовому самовизначенню України, оскільки був спрямований на її колонізацію. Так, приєднуючи Галичину до Польщі король Казимир Великий в 1349 р. обґрунтовував свої дії тим, що «люди Руський... нам єдиноплемінний, від одної крові нашої Сарматичької народжений і нам теж кривною посесією приналежний» [13, с. 45]. У 1435 р. інший польський король розвивав аргументацію свого попередника новим міфом, переконуючи ніби руський, польський і литовський народи «зупельне з'єднуються... як єдиноплемінні суть і доброю волею єдність свою уфундували...» [13, с. 47]. Як наслідок утвердження такої міфології і польських привілеїв руській знаті, яка колонізувалася і переходила в шляхетський стан, до кінця XVI ст. у частини заможного населення Малої Русі сформувалася відповідна самосвідомість. Одним з її зразків є прохання гетьмана реєстрового козацтва Павла Наливайка до польського короля, в якому пишеться про «народ Руський» як «союзний і єдиноплемінний, од єдиного кореня Слов'янського, альбо Сарматського, виниклий», який задля потреб «спільних об'єднаної нації» воював «за славу і цілісність спільної нації Польської» [13, с. 74–75].

З іншого боку, значна частина Півдня Малої Русі протягом багатьох століть зазнавала тюркських впливів (гунни, болгари, хозари, половці, татаро-монголи). Відповідно, тюркологи Н. Баскаков, О. Сулейменов, Р. Масаутов та ін. відзначають появу іще в давньоруській мові значної кількості тюркізмів (тобто слів тюркського походження, в т.ч. «Україна»), які відображали відповідні асиміляційні процеси [14]. Їх продуктом, зокрема, стала поява в Подніпров'ї нової унікальної верстви-стану населення – козацтва. На основі аналізу різних джерел нами встановлено, що за походженням козацтво має тюрко-слов'янське історичне коріння з Давньоруської держави [15].

Зберігши православну релігійну культуру, козацтво сприйняло від свого половицько-татарського аналогу у відповідній лексиці традиції військового побратимства і вільного життя, кошового, курінного і паланкового устрою з верховенством влади відповідних рад і підконтрольних їм виборних отаманів та інших старшин, а також відповідні військовому устрою тюркські кримінально-правові традиції з різноманітними видами смертних кар. Характерним є опис козацького способу

життя в Україні на початку XVI ст.: «...За стародавнім звичаєм рахувалися в житлах своїх по околицях з одного селища і по куренях з кількох разом селищ об'єднаних, і називалися всі мешканці разом курінною, або околичною, шляхтою, служиві з них старі – товариством, а молоді – козаками. Курені і околиці управлялися обраними в них отаманами і товаришами, які й маловажні незгоди між ними розбирали та мирили їх... Та коли виникала потреба збиратися війську у походи, то від хорунжих оповіщали по куренях, аби збиралося військо на призначені... збірні місця..., де із зібраних козаків складалися полки і сотні і в них вибиралися вільними голосами всі чиновники вищі і нижчі, які в тих чинах вважалися лише в час служби або походу, а вернувшись додому, поверталися у попередній стан... Таке стародавнє заведення поводом було для багатьох свавільств та зловживань козацьких. Вони збиралися часто без заклику хорунжих, а особливо в місцевостях прикордонних, обирали начальника, складали полки... і чинили набіги на Туреччину, Молдавію та Крим під приводом звільнення бранців з неволі, а насправді задля здобичі...» [13, с. 51–52].

Таким чином, науково-точна, а не псевдопатріотична відповідь на питання про час і місце появи на історичній арені українського народу з власною державою правосвідомістю полягає в тому, що він є народом порівняно пізнього і зтяжнього історичного походження в силу геополітичної специфіки його території та зовнішніх етнополітично-правових впливів; насамперед польського і тюркського. Але під польським впливом Україна інтегрувалася до складу Речі Посполитої. І, навпаки, під тюркським впливом на Україні виникло козацтво з оригінальною державно-правовою традицією. «Козацький народ» у XVI – на поч. XVIII ст. акумулював власні традиції, унікальний досвід державо- і правотворчості, які з часів С. Наливайка, П. Сагайдачного і Б. Хмельницького розпочав поширювати на «всю Малу Русь» і став першим творцем державно-правової доктрини України. Істинність такого висновку логічно підтверджується діаметрально протилежними за своєю ідеологією і методологією дослідженнями (як наприклад, Н. Ульянова і Р. Шпорлюка) не заангажованими на містици «духу своєї давнини» з метою якомога більше віддалити появу українців у прадавні часи [16]. Обидва науковці з різних позицій і різними аргументами та висновками пов'язують з козацтвом державно-правове виокремлення України.

Висновки. Отже, поєднання усталених і новітніх методів дослідження проблеми державно-правової доктрини України на міждисциплінарному рівні дає підстави вважати, що, по-перше, держава і право як два

тісно взаємозв'язані явища і поняття становлять цілісну державно-правову систему, що має бути відображено у відповідній категорії теорії держави і права – «державно-правова система» замість «правова система»; по-друге, в структурі державно-правової системи її доктрина (відповідно, категорія «державно-правова доктрина» замість «правова доктрина») є засадничим елементом і джерелом, оскільки ідеї, оформлені словами певної етнічної мови, цілеспрямовують свідомо-вольову діяльність народів на чолі з їх лідерами до самовизначення і легітимациї у власній державності та праві; по-третє, дослідження української, а не якоїсь іншої (слов'янської чи руської) державно-правової доктрини слід розпочинати з встановлення та аналізу державно-правових традицій козацтва України як таких, які виокремили його з-поміж інших в історично оригінальний народ-творець власної держави і права, конституційованої в 1710 р.

Усвідомлення точних координат місця, часу та суб'єкта становлення державно-правової доктрини України дозволить дослідити історичну логіку її закономірного розвитку серед розмаїття зовнішніх впливів, що передували етапу становлення доктрини і супроводжували її розвиток в наступних етапах. Зрештою властиві саме Україні традиційні засади державно-правової доктрини дозволять віднайти відповідну їм особливу сучасну доктрину як формуючу основу структурування досі нестабільної державно-правової системи України. Тим паче, континентальноєвропейська сім'я правових систем поєднає в собі традиційні національні засади з новітніми універсальними цінностями.

---

1. Ковальчук А. Про необхідність наукового розуміння базових категорій правознавства і юриспруденції / А. Ковальчук // Право України. – 2006. – № 9. – С. 104–106.

2. Голяк Л.В. Порівняльне правознавство: курс лекцій / Л.В. Голяк, А.С. Мацко, О.В. Тюрина. – К.: МАУП, 2004. – 200 с.

3. Скакун О.Ф. Правова система України на правовій карті світу / О.Ф. Скакун. – Х.: Еспада, 2004. – 96 с.

4. Мірошніченко М.І. Генезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект: монографія / М.І. Мірошніченко. – К.: Університет «Україна», 2007. – 271 с.

5. Берlach А. Генезис правової системи України: у пошуках нових методологічних підходів / А. Берlach, Т. Пікуля // Право України. – 2008. – № 3. – С. 140–142.

6. Рабінович П. Методологія вітчизняного загальнотеоретичного праводержавознавства: сучасні тенденції / П. Рабінович // Український правовий часопис. – 2004. – Вип. №7 (12). – С. 38–43.

7. Завальнюк В. Принцип історизму в право- і державознавстві / В. Завальнюк // Право України. – 1998. – № 2. – С. 21–23.
8. Дудаш Т. До характеристики методології праворозуміння / Т. Дудаш // Український правовий часопис. – 2004. – Вип. №7 (12). – С. 44–47.
9. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – 560 с.
10. Горбань В.І. Конституювання державного устрою України: історико-правовий аспект проблеми / В.І. Горбань // Збірник наукових праць. Серія «Право». Х., ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2007. – Вип. 9. – С. 5–11.
11. Жук В. Пересопницьке Євангеліє / В. Жук // Полтавський вісник. – 1992. – № 42. – С. 7.
12. Железний А. Происхождение русско-украинского двуязычия в Украине / А. Железный. – К., 1998. – 107 с.; Євсіков В. Російсько-українська двомовність: історія, проблеми і перспективи / В. Євсіков // Товариш. – 1998. – № 25.
13. Історія Русів / пер. І. Драча; всуп.ст. В. Шевчука. – К.: Рад. письменник, 1991. – 318 с.
14. Железний А. Походження назви Україна (новий погляд) / А. Железний // Товариш. – 1997. – № 16; Його ж. Походження давньоруської мови (новий погляд) / А. Железний // Товариш. – 1998. – № 28; Його ж. «Не дело ли ны бяшет, братие...» / А. Железний // Товариш. – 1998. – № 30; Його ж. Етимологічні етюди – II / А. Железний // Товариш. – 1998. – № 46.
15. Див.: Горбань В.І. Проблема походження козацтва в історичній науці / В.І. Горбань, Т.В. Нагорна. – Полтава, 1998. – 30 с.
16. Див.: Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма / Н.И. Ульянов. – Нью-Йорк, 1966 // Новая газета. – 1995. – № 14–18; Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Р. Шпорлюк // Сучасність. – 1996. – № 12. – С. 74–83.